

EESTI TALURAHVA VÖITLUS FEODAALSE JA KOLONIAALSE RÖHUMISE VASTU AASTAIL 1680 — 1710

E. ÖPIK

XVII sajandi lõppaastakümned ja Põhjasõja periood Eestis moodustavad eesti talurahva võitluses feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu omaette etapi, mis lõpeb Eesti ala minekuga Vene paljurahvuselise tsentraliseeritud riigi koosseisu 1710. aastal. Sellele ajajärgule oli iseloomulik talurahva olukorra halvenemine koloniaalse surve järsu tugevnemise tagajärjel ning sellest tingitud laiad talurahvahulkade aktiivsuse suur tõus võitluses saksa-rootsi mõisnike ja Rootsi koloniaalvõimude vastu. Kandes küll stiihilist ja killustatud iseloomu, pakub selle ajajärgu talurahvaliikumine siiski suurt huvi oma ulatuslikkuse ja intensiivsuse tõttu.

Rootsi koloniaalvõimu kehtimise viimased kolmkümmend aastat (1680 — 1710) on leidnud võrdlemisi suurt tähelepanu eesti kodanlikus historiograafias. Kodanlike autorite (O. Liiv, J. Vasar, H. Sepp jt.) sulest on ilmunud rida töid, mis käsitlevad mõisate reduktsiooni ja Põhjasõja perioodi Eesti alal. Mitte hakates analüüsima kodanlike autorite kontseptsioonide omavahelisi erinevusi (olulises ja põhilises need ühtisid), peatume lühidalt ainult nende iseloomulikumatel momentidel.

Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajal loobusid kodanlikud eesti ajaloolased „kuldse Rootsi aja” legendist sellisel naiivsel kujul, nagu selle omal ajal esitas Villem Reiman, kuid nad ei loobunud sugugi Rootsi koloniaalvõimu apologeerimisest. Apologeerimise objektiks sai nüüd eeskätt Karl XI absolutistlik poliitika, samuti Karl XII militarism, seega nihkus „Rootsi aja” apologeerimise peaarõhk Rootsi koloniaalvõimu kehtimise viimasele kolmekümnele aastale.

Kodanlikud autorid läksid peaaegu vaikides mööda eesti talurahva tegeliku olukorra kirjeldamisest XVII sajandi lõpul, talurahva olukorra hindamisel ületähtsustasid nad Karl XI agraarseaduste mõju eesti talupoegade õiguslikule seisundile. Karl XI agraarseadusandluses mõisate reduktsiooni perioodil nägid kodanlikud ajaloolased eeskätt „talurahva kaitse” abinõu. Ignoreerides fakti, et Karl XI sanktsioneeris ja kindlustas oma seadusandliku tegevusega olemasolevaid pärisorjuslikke suhteid Eesti alal (nagu Rootsi keskvoim oli seda pidevalt teinud ka enne teda), püüdsid kodanlikud autorid väita, nagu oleks Rootsi valitsus oma tegevuses pidanud silmas vallutatud koloniaalprovintsi talurahva huve, soovinud tagada selle majanduslikku heaolu ja kaotada pärisorjust. Et Karl XI konkreetne tegevus ei pakkunud mingit materjali selliste väidete tõestamiseks, siis asuti tegema järeldusi selle põhjal, mis kuningas kusagil kellelegi oli ütel-

nud jne. Püüti isegi kindlaks teha, mida kuningas mõtles või mida ta võis mõelda eesti talurahva vabastamise kohta. Järeldus oli alati üks: Karl XI tahtis eesti talurahvast pärisorjusest vabastada, teda takistasid aga baltisaksa mõisnikud.

Edasi arendas kodanlik historiograafia kontseptsioone järgmises suunas: eesti talurahvas nägi Rootsi koloniaalvõimuse kaitsjat mõisnike rõhumise vastu, järelikult oli talurahvas Rootsi võimu suhtes lojaalne ja näitas Põhjasõjas üles rootsisõbralikkust ja venevaenulikkust. Selliste „järeldusteni” jõudsid kodanlikud autorid, ignoreerides vastupidisele järeldusele viivat faktilist materjali. Kaasaegsed allikad sisaldavad rikkalikku materjali, mis räägib eesti talurahva raugematust võitlusest mitte ainult mõisnike rõhumise, vaid ka Rootsi koloniaalvõimude vastu, samuti eesti ja vene rahva sõbralikest suhetest ja võitluskoostööst Põhjasõja ajal. Käesolevas artiklis on püütud neid küsimusi lähemalt valgustada.

Ei saa ütelda, et eesti talurahva klassivõitluse teravnemine käsitletaval perioodil poleks kajastunud ka kodanlikus historiograafias, kuid klassivõitluse faktid leidsid kodanlike ajaloolaste poolt sihilikult ühekülgselt tõlgendamist. Kodanlikud ajaloolased tahtsid talurahva võitluses näha ainult võitlust mõisnike vastu, eitades eesti talurahva vaenulikkust suhtumist Rootsi koloniaalvõimudesse.

Kujutades eesti talurahva olukorda Rootsi koloniaalvõimu ajal võimalikult paremas valguses, oli hõlpsam asuda „tõestama”, nagu oleks Eesti ala Venemaaga ühendamine toonud kaasa eesti talurahva olukorra halvenemise ja talupoegade lõpliku pärisorjastamise. Sellesuunaliste ajaloo-võltsingutega tegelevad veel praegugi Ameerika-Inglise imperialistide käsikud — natsionalistlikud ja fašistlikud ajaloolased piiri taga.

*

XVII sajandil toimus eesti talurahva olukorra pidev halvenemine. Feodaal-pärisorjusliku ja koloniaalse eksploateerimise süvenemise tulemusena, mis avaldus mõisakoormiste ning riigimaksude tohutuse kasvus ja tõi endaga kaasa talurahva sõltuvuse tugevnemise pärisorjuse lõpliku väljakujunemiseni Eesti alal, muutus eesti talupoegade olukord XVII sajandi lõpuks talumatult raskeks¹.

XVII sajandi viimastel kümnenditel Rootsi aadliriigi valitsuse poolt teostatud absolutistlik poliitika ei võinud muuta ega muutnud eesti talurahva olukorda paremuse poole.

Riigi tulude suurendamise eesmärgil võttis Rootsi riigipäev 1680. aastal vastu otsuse redutseerida, s. o. tagastada riigile osa aadli maavaldusest. Järgnevatel aastatel laiendati reduktsiooni veelgi. Mõisate reduktsioon viidi läbi ka koloniaalprovintssides; selle tulemusena langes riigi kätte Liivimaal $\frac{5}{6}$, Eestimaal $\frac{1}{3}$ ja Saaremaal, kus maid oli üldse vähe läänistatud, $\frac{1}{4}$ aadli maavaldusest. Absolutistlik Rootsi riik jäi aga aadliriigiks, kuna riigivõimu tsentraliseerimine ja tugevdamine toimus eeskätt kesk- ja alamaadli huvides, kes vajas kõrgeaadli võimu mõnesugust piiramist ja tugevat, hästiorganiseeritud riigivõimu talupoegade vaoshoidmiseks. Osa aadli maavalduste langemine riigi kätte ei tähendanud mingil määral feodaalse maavalduse kõikumalöömist. Feodaalse maavalduse tinglik, hierarhiline iseloom võimaldas kuningal realiseerida oma lõplikku omandiõigust läänistatud maadele, kusjuures maa jäi faktiliselt enamasti endiste feodaalmõisnike valdusse. Viimased jätkasid riigimõisate rentnikena talupoegade halastamatut eksploateerimist.

¹ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 87—91.

Mõisate reduktsiooni eesmärgiks oli suurendada feodaalse riigi tulusid aadli kui terviku, kui klassi huvides. Feodaalmõisnike klassivõimu kõigutamine ei olnud loomulikult Rootsi absolutistliku aadliriigi huvides ja see võim jäi reduktsiooni poolt puudutamata. Kui Liivimaa rüütelkonna poliitilist võimu 1690-ndail aastail siiski tunduvalt kärbiti, siis tegi Rootsi kesk-võim seda juba äärmise vajaduse sunnil — Liivimaa mõisnikud ei tahtnud feodaalsest rendist midagi riigile loovutada ja sattusid kesk-võimuga teravasse konflikti, mis kasvas välja otseselt riigivastaseks tegevuseks. Eestimaa ja Saaremaa rüütelkonnad säilitasid aga ka reduktsiooni tingimustes endiselt oma laialdased privileegid.

Reduktsiooni tagajärjel tekkinud riigimõisate talupoegade olukorra hindamisel tuleb arvestada asjaolu, et rentnikena mõisatesse jäetud feodaalmõisnikud püüdsid rendi maksmise läbi kaotatud tulusid kompenseerida talurahva veelgi intensiivsema eksploateerimise teel. Ka puudus rentnikel huvi talupoegade maksuvõime säilitamise vastu, samal ajal kui eramõisate valdajaid hoidis see huvi tagasi oma talupoegade täielikust laostamisest. Ühel ajal reduktsiooniga viidi Eesti alal läbi maarevisjon ja riigimõisate talupoegade koormised fikseeriti vakuraamatutes, kusjuures rentnikele oli keelatud neid omavoliliselt kõrgendada. Tegelikult aga kujunesid vakuraamatutes fikseeritud koormised revisjoni tagajärjel kasvanud adramaade hulga tõttu üle jõe käivalt kõrgeks, talupojad ei suutnud neid tavaliselt sooritada ja jäid rentnike võlglasteks. Rentnikud võisid siis võla arvel igal ajal rõõvida talupoegadelt nende viimase. Arvukad talupoegade kaebekirjad tunnistavad aga, et rentnikud siiski sageli nõudsid talupoegadelt koormisi ka üle vakuraamatus kindlaksmääratud normi. Rootsi koloniaalvõimud vaatasid sellele läbi sõrmede ning seadusega ette nähtud karistust vakuraamatu normide rikkumise eest tavaliselt ei rakendatud.

Et rentnikud talupoegi lõplikult ei laostaks ja riik ei jääks selle tagajärjel ilma oma põhilisest tuluallikast — riigimõisatest saadavast feodaalse rendi osast — oli Rootsi koloniaalvõim sunnitud reguleerima rentnike ja talupoegade suhteid ning seadma teatud piirid rentnike omavolitsemisele talupoegade suhtes. Selleks ajendas Rootsi kuningat ka hirm üha sagedevate talurahva vastuhakkude ees. 1691. aastal avaldas Karl XI Liivimaal nn. majandusasehalduri instruksiooni², milles on üksikasjaliselt loetletud majandusasehalduri kohustused. Majandusasehaldurile anti ulatuslik kontrolli õigus kogu distrikti³ kroonumõisate üle, kusjuures tema peamiseks ülesandeks oli kindlustada riigile korrapärane rendi laekumine. Majandusasehaldurit kohustati valvama talupoegade lojaalsuse üle Rootsi koloniaalvõimu suhtes⁴, sundima neid sõnakuulmisele rentnike suhtes⁵ jne. Muuhulgas on märgitud, et majandusasehaldur peab ka valvama, et rentnikud talupoegade suhtes liialt ei omavolitseks⁶.

1696. aastal Liivimaal kehtestatud majandusreglemendiga⁷ püüdis Karl XI reguleerida rentnike ja talupoegade suhteid, andes talupoegadele mõningaid õigusi. Tuleb silmas pidada, et selline reglement kehtestati suure nälja ajal, mil talurahvas muutus eriti aktiivseks võitluses oma rõhujate vastu. Talupoegadele oli majandusreglemendiga lubatud kaevata rentnike ning mõisaametnike peale ebaõiglase kohtlemise puhul⁸. Rentnikke

² [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet, Bd. III, Riga, 1821, S. 1223—1243.

³ Liivimaa jaotati pärast mõisate reduktsiooni Eesti ja Läti distriktiks, mille eesotsas olid asehaldurid.

⁴ [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd. II, S. 1225.

⁵ Sealsamas, lk. 1230.

⁶ Sealsamas, lk. 1233.

⁷ Sealsamas, lk. 1204—1223.

⁸ Sealsamas, lk. 1222.

kohustati kinni pidama vakuraamatu normidest⁹ ja piirati kodukariõigust¹⁰. Ent talupoegadele oli oma õiguste kasutamiseks jäetud sama reglemendi sätetega vähe võimalusi. Kaebused pidi talupoeg esitama kõigepealt rentnikule endale, kaebekirjade esitajaid aga hakkasid rentnikud igati terroriseerima¹¹ ja sel kombel sattus talupoeg oma õigust taga nõudes veelgi raskemasse olukorda. Kui talupojal õnnestuski apelleerida kõrgematesse instantsidesse, jäi see tavaliselt tagajärjetuks.

Kuid 1696. aasta majandusreglemendi peamiseks eesmärgiks ei olnudki talurahva õiguste kaitsmine. Nagu 1691. aasta instruksioon, nii pidi ka majandusreglement kindlustama riigile riigimõisate rendi korraliku laekumise, mille loomulikuks eelduseks oli talurahva vaoshoidmine, tema sõna-kuulelikkus rentnike suhtes. 1696. aasta majandusreglement püstitas mõningaid Rootsi riigi fiskaalpoliitika seisukohast hädavajalikke tõkkeid rentnike omavolile talupoegade suhtes, kuid tema hoopis tähtsamaks ülesandeks oli kindlustada vallutatud provintsis pärisorjuslikku korda. Vastavate sätetega fikseeris ja tugevdas see talupoegade pärisorjuslikku sõltuvust riigimõisate rentnikest¹².

Needki piiratud õigused, mis Karl XI seadusandlus talurahvale andis, kehtisid ainult Liivimaa alal. Eestimaal ja Saaremaal ei püütudki rentnike ja talupoegade vahekordi kuidagi reguleerida. Seda, et valitsuse eesmärgiks ei olnud talurahva olukorra parandamine kui niisugune, vaid ainult riigitulude kindlustamine, näitab kõige paremini asjaolu, et eramõisate suhtes ei kehtestatud mingeid reglemente.

Seega ei kõigutanud Rootsi absolutistliku aadliriigi poolt XVII sajandi viimastel kümnenditel teostatud mõisate reduktsioon ja sellega seoses kehtestatud agrariseadusandlus mingil määral sajandi lõpuks välja kujunenud feodaal-pärisorjuslikku korda Eesti-, Liivi- ja Saaremaal, vaid kindlustas seda riigi fiskaalpoliitika ja feodaalmõisnike klassi huvides.

Kui rääkida Rootsi absolutismi progressiivsusest, siis seisis see kahtlemata selles, et mõisate reduktsioon vastas Rootsis tärkavate kapitalistlike suhete arenemise vajadustele¹³, luues soodsamad tingimused kaubalisrahaliste suhete edasiseks arenemiseks. Ent siingi tuleb arvestada reduktsiooni poliitika lühiajalisust (seda teostati järjekindlalt vaevalt paarikümne aasta jooksul; juba 1698. aastal hakkasid redutseeritud mõisad minema tagasi eramõisnike valdusse). Nii lühikese ajaga ei suutnud see oluliselt mõjustada maa sisemist arenemist.

Eesti alal puudusid XVII sajandi lõpul veel eeldused kapitalistlike suhete tärkamiseks. Peamiseks Eesti ala majanduse arenemist pidurdavaks teguriks oli Rootsi koloniaalvõimu ajal üha tugevnenud feodaal-pärisorjuslik kord; pärisorjuse pealetung ja talurahva lõplik pärisorjastamine pidurdas linnade ja käsitöö arenemist ega lasknud tekkida eluvõimelisel manufaktuuril. Kõige selle tõttu tähendas mõisate reduktsioon eelkõige vallutatud provintside rahvahulkade koloniaalse ekspluateerimise järsku tõusu ja mahajäänud koloniaalprovintsi kõige halastamatumat väljakurnamist Rootsi arenenuma majanduse huvides¹⁴.

Eesti talurahva olukord kujunes seega mõisate reduktsiooni tingimustes veelgi raskemaks kui reduktsiooneelsel perioodil. Koormiste ja riigimaksude suurenemine ühelt poolt ning riigimõisate rentnike püüe kompenseerida riigile mineva talupoegade lisaproducti kaotust teiselt poolt olid kolo-

⁹ [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd: II, S. 1211.

¹⁰ Sealsamas, lk. 2221.

¹¹ Vt. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 284.

¹² [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd. II, S. 1217—1220.

¹³ Vt. K. Марх, Капитал I, Tallinn, 1952, lk. 630.

¹⁴ Vrd. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 285, 286.

niaalse surve tugevnemise konkreetseteks avaldusteks XVII sajandi viimastel kümnenditel.

Talupoegade olukorra halvenemine mõisate reduktsiooni tagajärjel põhjustas talurahva klassivõitluse teravnemist 1680-ndatel aastatel. Eesti talurahvas oli osutanud visa vastupanu feodaal-pärisorjusele ja koloniaalse eksploateerimise tugevnemisele kogu XVII sajandi vältel¹⁵, 1680-ndatel aastatel aga võttis talurahvaliikumine Eesti alal XVII sajandi kohta enneolematu ulatuse.

Talurahvaliikumises aastatel 1680 — 1710 tuleb eristada kaht etappi. Esimese etapi moodustavad aastad 1680 — 1700, s. o. ajavahemik mõisate reduktsiooni algusest kuni Põhjasõja puhkemiseni. Talurahvaliikumist Põhjasõja ajal tuleb vaadelda eri etapina, mis oli aastatel 1680 — 1700 toimunud talurahvaliikumise orgaaniliseks jätkuks ja haripunktiks.

Talurahva klassivõitluse teravnemine 1680-ndatel aastatel avaldus nii talupoegade aktiivse vastupanu tugevnemises kui ka klassivõitluse passiivsete vormide laialdases levikus (pagemine ja kaebekirjade esitamine Rootsi ametivõimudele).

Kaebekirjades Rootsi võimudele või isegi kuningale kirjeldasid talupojad oma rasket olukorda ja palusid kaitset oma isandate ülekohtu vastu. Kaebekirjade-liikumine haaras 1680-ndatel ja 1690-ndatel aastatel laiu talurahvamaasse. Rootsi ametivõimude kantseleid olid talupoegade kaebekirjadest sõna otseses mõttes üle ujutatud.

Ei ole mingit põhjust arvata, nagu oleks Karl XI 1696. aasta majandusreglemendi andmisega innustanud talupoegi oma õigust taga nõudma kaebekirjade esitamise teel¹⁶. Juba 1630. aastal anti Liivimaal talupoegadele juriidiline õigus kaevata oma isandate peale, millist „õigust“ talupojad enne 1680. aastat siiski harva kasutasid. Kaebekirjade esitamine hakkas muutuma massiliseks aga juba 1680-ndate aastate algul — seega enne majandusreglemendi kehtestamist Liivimaal. Sealjuures toimus see mitte vähem ulatuslikult ka Eestimaa kubermangus, kus teatavasti mõisate reduktsiooni ajal ei kehtestatud mingeid uusi talupoegade „õigusi“. Kaebekirjade liikumise laialdast levikut põhjustas eeskätt talurahva olukorra üldine halvenemine, mis kutsus esile talurahva klassivõitluse kõikide vormide teravnemise. Teiselt poolt annab just selle vormi levimine tunnistust feodalismiaegse talurahva klassivõitluse ideoloogiale iseloomulikult naiivsest usust „heasse kuningasse“¹⁷. Näib, et mõisate minek riigi kätte tekitas talurahvas ajutiselt mingi feodaalseist kurnajaist vabanemise illusiooni ja talupojad, hakates uskuma Rootsi kuninga „õiglusse“, pöördusid tema poole kaitse saamiseks feodaalse rõhumise vastu. Loomulikult pettusid talupojad oma lootustes. Nähes, et Rootsi võimud on seadnud rentnikeks endised feodaalmõisnikud ja et mõisnikel lubatakse talupoegi karistamatult terroriseerida, hakkasid kaebekirjade esitajad sageli samaaegselt kasutama juba teisi võitlusviise¹⁸.

Rootsi kuningas teostas aga oma tulude väljapressimise poliitikat koloniaalprovintsidest sellise halastamatu järjekindlusega, et eesti talurahval haihtusid peatselt igasugused illusioonid kuninga „õigluse“ suhtes. Rootsi aadliriigi koloniaalpoliitika „järjekindlus“ avaldus eriti drastilisel kujul suure nälja aastatel 1695 — 1697. Sel ajal kui Eesti ala oli tabanud pikaajaline ikaldus ja hirmus näljahäda, jätkati intensiivset vilja väljavedu Ida-Balti provintsidest ja Rootsi riigi tulud siinsetest

¹⁵ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 91—92.

¹⁶ Vrd. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 285.

¹⁷ Vt. J. Stalin, Teosed, 13. kd., lk. 108.

¹⁸ ENSV RAKA, fond 2, Tallinna Linnusekohtu Arhiiv, nimistu A₁, a. 1690, säilitusühik 1026; a. 1690—1691, sü. 984; a. 1690—1691, sü. 1019; a. 1696, sü. 1569 jt.

koloniaalvaldustest näitasid isegi tõusu. Näiteks ületas Rootsi riigi tulu Eesti-, Liivi- ja Saaremaalt 1696. aastal 115 169 hõbetaalri võrra samadest provintsidest normaalselt viljakal 1691 aastal saadud tulu. Samal ajal aga suri ligi $\frac{1}{5}$ Eesti ala elanikkonnast hirmsa näljahäda tagajärjel.

Suure nälja aastad olid valusaks õppetunniks eesti talupoegadele, kelle silmad Rootsi kuninga hoolimatu suhtumine nende hädasse nüüd lõplikult avas. Talupojad mõistsid nüüd selgemini kui kunagi varem, et feodaalse rõhumise vastu oleks asjatu loota kaitset Rootsi kuningalt, kes on valmis oma tulusid säilitama ja isegi suurendama kas või talurahva massilise näljasurma hinnaga. Kui nälja-aastatel muutus kaebkirjade esitamine endisest veel ulatuslikumaks, siis pärast näljaaega loobusid talupojad sellest võitlusviisist juba peaaegu täielikult. Hüljanud lootused saavutada palvekirjade esitamise teel olukorra paranemist, tugevdas talurahvas paari viimase aasta jooksul enne Põhjasõja puhkemist eeskätt aktiivset võitlust mõisarentnike, mõisnike ja Rootsi koloniaalvõimude vastu.

Riigimõisate rentnikud püüdsid terrori abil takistada talupoegi esitamast nende vastu kaebekirju ning ka Rootsi võimud katsusid piirata talupoegade kaebekirjade-liikumist. 1698. aastal keelati talupoegadel Stokholmi sõitmine, et nad ei pääseks oma kaebekirjadega kuninga juurde. Rootsi võimud ei seganud ka vahele, kui rentnikud nende peale kaebavate talupoegadega julmalt arveid õiendasid, kiites sellega heaks rentnike teguviisi. Rentnikud ja mõisnikud aga rakendasid terrorit juba siis, kui kuulsid, et mõni talupoeg kavatses nende peale kaebust esitada. Kullamaal said viis talupoega ihunuhtlust ainult selle eest, et nad kavatsesid mõisniku peale kaevata. Sealjuures öeldi neile veel mõnitava pilkega, et nüüd on neil reisipass selja peal; seejärel nad vangistati¹⁹. Mis puutub kaebekirjade efektiivsusse, siis tavaliselt piirdus asja uurimine formaalse kirjaliku arupärimisega, milles rentnikult nõuti seletuskirja. Mõistagi ei keeldunud rentnikud seletuskirjade andmisest: nendes nad mitte ainult pesid end puhaks mistahes süüdistustest, vaid esitasid ka ohtralt kaebusi talupoegade „tõrksuse” kohta ning palusid Rootsi võimude abi talurahva vastupanu murdmiseks²⁰. Neid palveid püüdsid Rootsi võimud vastutulelikult rahuldada.

Talupoegade kaebekirjad peegeldavad eesti talurahva kisendavat viletsust ja häda ning mõisnike, rentnike ja mõisaametnike toorest vägivalda ja julma ülekohut mõisate reduktsiooni tingimustes. Nii kaebasid Ervita ja Udeva talupojad 1684. aastal, et mõisnik pressib neilt välja igasuguseid erakorralisi maksu ja kui talupojad neid ei suuda tasuda, röövib mõisnik neilt nende loomad²¹. Tohutult kõrge teonorm oli Ervita ja Udeva talupoegadele täiesti üle jõu käiv — mõisnik nõudis igalt pooladrikult 12 rakmepäeva nädalas²². Pühapäeviti ja pühadel sunniti neid mõisa teole²³.

Ervita talupojad jätkasid võitlust. Aastail 1690 — 1691 kaebasid nad uuesti koormiste üle jõu käivuse ja halva kohtlemise üle. Kaebekirjas teatasid talupojad, et nad ei või enam oma majadeski peksmise eest kindlad olla ja et nad on sunnitud mõisast pagema²⁴.

Masendavat pilti talurahva olukorrast mõisate reduktsiooni ajal pakuvad ka arvukad teised kaebekirjad. Näiteks kaebasid Kihnu talupojad

¹⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), Tartu—Tallinn, 1938, lk. 85.

²⁰ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690, sü. 1026, leht 4; a. 1690—1691, sü. 984, l. 2; sü. 1019, l. 6 jt.

²¹ O. Liiv, Eestimaa talunikude palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI-le 1684. a. „Ajalooline Ajakiri” 1929, lk. 163—164.

²² Sealsamas, lk. 163.

²³ Sealsamas, lk. 163.

²⁴ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690—1691, sü. 1019, l. 3.

1685. aastal, et nende mõisarentnik on sügisel kõik nende loomad pandiks võtnud. Kui talupojad tulid oma loomi tagasi paluma, ässitas rentnik neile koerad kallale ja laskis peksta, sundides neid peale selle veel trahvi maksuma²⁵. Kihnu talupojad teatasid oma kaebekirjas, et nad ei suuda kauem taluda mõisarentniku ülekohtust ja julma kohtlemist ning et kui olukord ei parane, siis laostuvad nad lõplikult ja on sunnitud mõisast ära pagema²⁶.

Suurt osa talupoegade kaebustest XVII sajandi 90-ndail aastail põhjustas uute, pärast revisjoni vakuraamatutes fikseeritud koormiste üle jõu käivus. Nähes, et koormised pärast revisjoni tõusid, pidasid talupojad seda sageli mõisarentnike omavoli tulemuseks ja pöördusid kaebustega Rootsi võimude poole. Pettumusega pidid nad aga veendumata, et koormiste tõstmine toimus just Rootsi võimude algatusel.

Talupoegade halastamatust kohtlemisest suure nälja aastatel annavad samuti tunnistust arvukad talupoegade kaebekirjad. Julmalt röövisid mõisnikud, mõisarentnikud ja Rootsi võimud nälgivatelt talupoegadelt nende viimase. Näiteks esitasid 11 Varbla kroonumõisa (Hanila-Varbla kihelkond) talupoega 1697. aastal kindralkubernerile kaebekirja, milles nad teatasid, et mõisarentnik võtvat neilt vägivallega ära nende viimased kariloomad, samuti nende põllud pärast külvi, heinamaad ja kõik, mis vähegi veel võtta saab. Ka müüvat rentnik talupoegi. Lubab aga keegi kaebama minna, siis ähvardab teda peks ja pikaajaline vangistus²⁷.

Oma kaebekirjades ähvardasid talupojad sageli mõisast pageda, kui olukord ei parane. Tihti ähvardati pageda Venemaale. Sellised ähvardused viidi ka sageli täide.

Talurahva pagemine mõisatest toimus massiliselt juba enne mõisate reduktsiooni, nüüd aga muutus see veelgi ulatuslikumaks. Eriti suurenes Venemaale pagevate talupoegade hulk. Venemaal oli tol ajal talurahva pärisorjuslik sõltuvus teatavasti märksa nõrgem kui Ida-Balti provintsid, vene rahvaga aga ühendasid eesti rahvast iidsetest aegadest sõbralikud sidemed, mida ei suutnud katkestada ka Rootsi koloniaalvõim Venemaast lahti kistud Eesti alal. Piiriäärseid maa-alasid oli maarevisjoni ajal isegi hinnatud madalamalt kui teisi maid, sest neilt toimus talupoegade pagemine kõige sagedamini. Suure nälja aastatel muutus talupoegade pagemine Venemaale eriti massiliseks. Eesti talurahvas otsis Venemaalt pääsu Rootsi koloniaalvõimude ja mõisnike rõhumise eest, ähvardava näljasurma küüsis. Kohati pages nälja-aastatel Venemaale ligi pool talurahvast. 1696. aastal teatas Jõhvi pastor, et ümbruskonna külad ja talud on jäänud suuremalt jaolt tühjaks ja Venemaale pagevate talupoegade arv suureneb iga päevaga²⁸.

Tihti pagesid talupojad aga ka lihtsalt ühest mõisast teise. Sel teel püüti pääseda mõisniku tagakiusamise eest, sest talupojad lootsid (tavaliselt küll asjatult) leida mõnes teises mõisas talutavamaid elamistingimusi.

Talurahva pagemine vähendas töökäte arvu teoorjuslikus mõisamajanduses ning järelikult ka valitseva feodaalmõisnike klassi ning Rootsi aadli riigi tulusid. Rootsi keskvoim püüdis pagemisele piiri panna, andes korduvalt välja vastava sisuga publikaate. Eestimaa kindralkubeneri korraldusega keelati 1697. aastal trahvi ähvardusel igasugune pagenu talupoegade abistamine ning talupoegi kohustati viivitamatult teatama oma naabrite pagemiskavatsustest ja pagemisjuhtumitest. Kõik maal ringi liikuvad

²⁵ „Ajalooline Ajakiri” 1931, lk. 50.

²⁶ Sealsamas, lk. 51.

²⁷ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 363.

²⁸ Sealsamas, lk. 367.

passita isikud kuulusid vahistamisele ja nad tuli toimetada võimude kätte²⁹. Kuid ei see ega ka teised sarnased publikaadid suutnud tõkestada talurahva massilist pagemist. Talupojad ei lakanud ka pidevalt abistamast oma kaaslaste pagemisel, vajaduse korral varjates neid jälitavate mõisnike ja Rootsi võimude eest.

Mõisnikud ja riigimõisate rentnikud rakendasid kõige julmemat terrorit, lootes sel teel talurahva pagemisele piiri panna. Et talupojad üksteist pagemisel ei abistaks, hakati pagemisuhtumeil võtma vastutusele ka mõisasse jäänud talupoegi. Viimastele määrati meelevaldselt ihunuhtlust, trahve jne. 1686. aastal kaebasid näiteks Kihnu talupojad, et kui keegi juhtub mõisast pagema, laskvat rentnik neid ja nende naisi julmalt peksta raudpiitsade ja teivastega. Sellisel terroril olid aga pigem vastupidised tagajärjed, sest tagakiusamise tõttu sagenesid pagemisuhtumid veelgi.

Ent klassivõitluse teravnemine 1680-ndate ja 1690-ndate aastate jooksul avaldub eeskätt talupoegade aktiivse võitluse osatähtsuse tõususe passiivsete võitlusviisidega võrreldes. Talupojad, kes jõudsid veenduda kaebekirjade esitamise kasutuses, tugevdasid aktiivset vastupanu feodaalsele ja koloniaalsele rõhumisele. Otsesed vastuhakkamised mõisnikele, mõisarentnikele ja Rootsi võimudele muutusid XVII sajandi lõpul nii sagedaseks, et valitsev klass hakkas juba tõsiselt kartma talupoegade ühinemist ülestõusuks vihatud kurnajate vastu. Ülestõusu ärahoidmiseks rakendati viivitamatult kõige julmema vahendeid iga üksiku vastuhaku mahasurumisel. Igal sammul kartes talupoegade kallaletungi, ei julgenud mõisnikud, mõisarentnikud ja -ametnikud sageli enam ilma relvadeta ringi liikuda.

Kuid isegi relvastatud Rootsi sõdurid ei võinud kindlad olla oma elu peale — talupojad astusid vapralt välja ka Rootsi koloniaalvõimu vastu, kelle relvad ja seadus olid alati olnud feodaalsete kurnajate teenistuses.

Üks selliseid kokkupõrkeid talupoegade ja Rootsi sõdurite vahel toimus näiteks 1683. aastal Helmes. Kui Rootsi sõdurid tulid püüdma üht Vaoküla talupoegade poolt varjatavat väejooksikut, keeldusid talupojad seda välja andmast. Sõdurid viisid väejooksiku vägivaldselt, kinniseotuna minema ja röövisid paljaks talu, kus jooksikut varjati³⁰. Salk Vaoküla talupoegi järgnes sõduritele Helme kõrtsini ja katsus algul läbirääkimiste teel jooksikut vabastada, kusjuures talupoegade poolt astus vahendajana välja keegi üliõpilane Wunderlich³¹. Kui läbirääkimised ei andnud tulemusi, ründasid talupojad sõdureid, haavates surmavalt seersanti³². Nimeetatud Wunderlich astus ka kohtus välja Rootsi sõdurite vägivalla vastu³³.

Kihnu rentniku 1680-ndatest aastatest pärinevate kaebuste põhjal selgub, et Kihnu talupojad ei piirdunud sugugi ainult passiivse võitlusega kaebekirjade esitamise ja pagemise näol. Vastuhakumeeleoludest haaratud Kihnu talupoegadel olevat olnud isegi „nurjatu kavatsus” pidada rendimõisat iseseisvalt ja tasuda riigimõisa renti ilma härraste vahendusega³⁴. Talupoegade vastuhakkamisele õhutamises süüdistab rentnik Riiast pärit koolmeistrit, Kihnu kiriku eeslauljat Hermann Jenkenit, kes õpetavat talupoegi, kuidas ilma härrasteta oma tahtmist mööda elada³⁵.

Perila talupoegade 1690. aastal esitatud kaebekirjale vastas Perila mõisnik Rosenbach samal aastal vastukaebusega, millest ilmneb, et ka Perila talupojad võitlesid aktiivselt oma mõisniku vastu. Kuigi andmed

²⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 368.

³⁰ ENSV RAKA, f. 915, Pärnu Maakohtu Arhiiv, nim. 1, a. 1683, sü. 121, l. 24.

³¹ Sealsamas, l. 22.

³² Sealsamas, l. 24, 2.

³³ Sealsamas, l. 24.

³⁴ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1685—1688, sü. 155, l. 15.

³⁵ Sealsamas, l. 15.

on siin üldsõnalised, näib Perila talupoegade vastuhakk olevat olnud üsna ähvardavat laadi. Mõisnik palus oma kaebekirjas kaitset talupoegade „mässamise” vastu, sest see võivat levida mujalegi ja muutuda väga ohtlikuks: olevat ju talupojad oma tahtmist nõudes „nii metsikud, et neid mingisuguste vahenditega ei saa ohjeldada”³⁶.

Samal ajal toimusid ka Ervita mõisas talupoegade aktiivsed väljaastumised. Talupojad keeldusid siin välja saatmast abiteolisi ja maksmast muid koormisi vakuraamatu ulatuses. Kui mõisavalitseja, killter ja kubjas tulid nõudma abivaime, kihutasid talupojad nad aiateivastega minema. Ühe kupja olevat talupojad juba varem maha löönud ja teise vigaseks peksnud. Mõisaametnikud elavat alalises hirmus oma elu pärast ja kartavat käia teolisi välja ajamas³⁷. Valitseja aga olevat sunnitud alaliselt laetud püstolit kaasas kandma³⁸.

1691. aastal astusid Hageri kihelkonna talupojad välja mõisaametnike vastu, kes tahtsid lasta talupoegi kirikusambal peksta. Hageri kiriku juures toimus kokkupõrge kogu kihelkonna talurahva ja mõisaametnike vahel, kusjuures valitseja pidi peaaegu ära tapetama. Kolm talupoega, kes olid õhutanud teisi talupoegi takistama eksekutsiooni läbiviimist, mõisteti Tallinna linnusekohtu poolt surma pea mõõgaga maharaiumise läbi³⁹. Kogu kihelkonna talurahva ühinemine võitluseks mõisaametnike vastu kohutas mõisnikke ja Rootsi võime niivõrd, et nad viivitamatult rakendasid kõige julmemat karistust teistele talupoegadele hoiatuseks.

Ikka sagedamini hakkasid mõisnikud ja rentnikud üle kogu maa kaebama Rootsi võimudele talupoegade „mässamise” üle. Endisest ähvardava iseloomu võttis talupoegade aktiivne võitlus aga suure nälja aastatel (1695 — 1697). Neil aastatel, mil täie teravusega ilmsid halastamatu feodaalpärisorjusliku ja koloniaalse rõhumise hukatuslikud tulemused, toimus meelegeiteni viidud eesti talupoegade võitlusaktiivsuse määratu suur tõus. Nagu nägime, tõusis sel ajal haripunkti ka talupoegade passiivne võitlus.

Massiliselt põhjustas talupoegade väljaastumisi Eestimaa kubermangus 1695. aastal läbi viidud adramaade revisjon. Talupojad avaldasid protesti uute, kõrgendatud teonormide vastu ja keeldusid neid täitmast.

Visa ja pikaajalist vastupanu osutasid mõisarentnikule Atla riigimõisa talupojad Eestimaa kubermangus (Koeru kihelkond). Juba 1689. aastal keeldusid nad koormiste tasumisest⁴⁰ ja jätkasid vastupanu järgnevatelgi aastatel. 1695. aastal keeldusid Atla talupojad uute teonormide täitmisest. Talupojad Titze Jürgen ja Hermann Ernst tegid teiste talupoegade hulgas kihutustööd, õhutades neid visale vastupanule. Atla rentnik kaebas 1695. aastal, et nende kahe talupoja õhutusel sagenesid mõisas ka talupoegade pagemise juhtumid⁴¹. Rentnikul ei õnnestunud niipea murda Atla talupoegade vastupanu. 1697. aastal kaebas ta uuesti oma talupoegade peale, kes visalt keeldusid täitmast vakuraamatus fikseeritud kohustusi. Titze Jürgeni ja Hermann Ernsti kihutustöö tulemusena olevat aga juba kogu kihelkonna talurahvas haaratud vastuhakumeeleoludest⁴². Koeru kihelkonna teiste mõisate rentnikud kaebasidki juba 1695. aastal, et nende talupojad keelduvad abiteolisi välja saatmast⁴³.

³⁶ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690, sü. 1026, l. 4.

³⁷ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690—1691, sü. 984, l. 1.

³⁸ Sealsamas, l. 6.

³⁹ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1691, sü. 1066, sü. 1068.

⁴⁰ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 359.

⁴¹ Sealsamas, lk. 334.

⁴² Sealsamas, lk. 359.

⁴³ Sealsamas, lk. 339.

Samalaadsed talupoegade väljaastumised toimusid 1695. aastal Eestimaa kubermangus massiliselt. Mõisaametnikke, kes tulid tõrkuvaid talupoegi mõisateole ajama, peksid talupojad tihti külast välja. Sagenesid ka mõisaametnikkude tapmise juhtumid. Mõisnikud ja riigimõisate rentnikud ei suutnud oma jõuga murda talurahva vastupanu ja hakkasid üha sagedamini nõudma relvastatud sõdurite kohalesaatmist talupoegade „rahustamiseks”. 1695. aastal saadeti üksnes Tallinnast vastuhakkude mahasurumiseks ja talupoegade vangistamiseks sõdureid Küti, Türi-Alliku, Nabala, Vaidu ja Lihula mõisatesse⁴⁴. Talupojad aga hakkasid vastu ka eksekutsiooniks välja saadetud sõduritele. Nii tapsid talupojad ühe sõduri 1695. aastal Järvekülas⁴⁵.

Nälja-aastatel muutusid talupoegade vastuhakud väga sagedaseks ka Liivimaal. Kindralkuberneri plakatis 1696. aastast märgitakse, et paljud talupojad keelduvad tasumast ettenähtud koormisi, ja manitsetakse talurahvast sõnakuulmisele. Plakatis on mainitud talupoegade „mõrvarlikke” kallaletzungen mõisaametnikele, kes tulevad koormisi sisse nõudma⁴⁶. Üldise viljaikalduse tingimustes tähendas tavalise koormiste normi väljapressimine talupoegade kõige julmemat paljaksriisumist. „Sõnakuulmise” korral oleks talupoegadele üle jäänud ainult näljasurm. Sellistes tingimustes oli loomulik, et talurahvas osutas oma kurnajatele visa ja meeleehtlikku vastupanu. Üalmainitud plakat annab tunnistust talurahva aktiivse võitluse äärmisest teravnemisest Liivimaal suure nälja aastatel.

Pärast nälja-aastaid, nagu märgitud, kulges eesti talurahva võitlus juba eeskätt aktiivse võitluse edasise tõusu suunas. Aastatel 1698 ja 1699 toimus talupoegade võitlus näljaaja tagajärjel äärmuseni teravnenud klassivastuolude tingimustes.

1698. aastal keeldusid Virtsu talupojad täitmast uusi, kõrgendatud teoja maksunorme. Talupoeg Essever Jürgen, kes oli teiste talupoegade juhiks, kaitses ka revisjonikomissaride ees kartmatult talupoegade huve⁴⁷. Samal aastal tapsid vastuhakanud talupojad Kehtna mõisa valitseja. Tapjate tabamiseks saadeti vastavad korraldused koos isikukirjeldustega üle maa laiali kantslitest ettelugemiseks⁴⁸. Üks jälitavatatest — Jürgen Michel — oli juba 1696. aastal mõisnikule vastuhakkamise pärast vangis olnud⁴⁹. Tõikvere mõisa talupojad tapsid 1698. aastal mõisarentniku O. D. Wrangell'i⁵⁰. Ilmjärve talupojad Liivimaal katsusid oma mõisavalitsejast lahti saada üsna omapärasel viisil. Ühel õhtul — tõenäoliselt 1699. aasta sügisel — tungis salk talupoegi valitseja majja, valitseja peksti kaigastega läbi, aeti koos lastega vankrile ning sõidutati minema. Talupojad kuulusid, et nad ei taha enam näha mõisas sellist valitsejat, kes nendega nii halvasti ümber käib. Valitseja veeti Restusse, kusjuures teel olevat talupojad laulnud „tavalisi talupoegade röömulaule . . . „kaske, kaunike” ”⁵¹. Loomulikult ei õnnestunud Ilmjärve talupoegadel vihatud valitsejast sellisel viisil vabaneda ja asjaosalisi karistati ääretu julmusega. Kaks talupoega, kes end küll läti alal pikemat aega varjasid, langesid lõpuks siiski Rootsi võimude kätte ja need määrasid mõlemale järgmise karistuse: parema käe

⁴⁴ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 78.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 88.

⁴⁶ Liefiländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 661.

⁴⁷ Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 93.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1699, sü. 1780; Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 365.

⁴⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 90.

⁵⁰ Liefiländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 719.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 914, Tartu Maakohtu Arhiiv, nim. 1, a. 1700, sü. 99.

maharaiumise järele pea mõõgaga maha raiuda, pea vaia otsa torgata ja keha müüri peale riputada⁵².

Talurahva võitlust feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu püüti veres lüüa ning selleks rakendati kõige julmemaid karistusvahendeid. Rootsi koloniaalvõimude poolt võeti Eesti alal tarvitusele barbaarne karistusviis — läbi kadalipu ajamine. Vähimagi vastupanuavalduse puhul ootas talupoegi julm peksukaristus. Vastuhakanud talupoegadel raiuti maha käsi ja kõrvu, neid saadeti kettidesse needituna kindlustustöödele. Liivimaa kindralkuberneri publikaadiga 1699. aastast püüdis Rootsi keskvoim sisendada talurahvale kuulekust hirmu abil; publikaadis on kirjeldatud metsikuid karistusabinõusid, mida oli rakendatud Tõikvere talupoegade kallal rentniku tapmise eest. Asjaosalised talupojad kisti rattal tükkideks ja nende laibad pandi teiste talupoegade hirmutamiseks külatänavatele. Neid aga, kes midagi teadsid rentniku tapmisest ja ei kandnud sellest ette, karistati ränga ihuuhtlusega⁵³.

Sääraste julmade karistuste tõttu kasvas aga talupoegade vaen rõhujate vastu. Nagu allpool näeme, jätkus eesti talurahva klassivõitlus veelgi ulatuslikumalt XVIII sajandi algul, Põhjasõja ajal. Põhjasõja puhkemisega algas uus etapp eesti talurahva võitluses mõisnike rõhumise ja Rootsi koloniaalvõimude vastu.

Põhjasõja puhkemisel ei võinud Rootsi valitsus loomulikult lootagi mingile ustavale tagalale vallutatud koloniaalprovintssides. Eesti talurahvas, kelle vaoshoidmine muutus üpris raskeks juba sõjaeelsetel aastatel, aktiveeris Põhjasõja ajal veelgi oma võitlust feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu. Sõjaraskused lasusid raske koormana eesti talurahva õlgadel; endiste koormistele ja maksudele lisandusid nüüd igasugused erakorralised sõjaga seotud maksud ning kohustused. Talurahvas pidi ülal pidama ja majutama siia saabunud rohkearvulist Rootsi sõjaväge. Talupoegadel keelati vilja ja heina müümine — kõik tuli anda kroonule. Neilt riisuti loomi ja vankreid, nad pidid andma sõjaväele ka riidevarustust. Üheks kurnavaimaks kohustuseks kujunes talupoegadele sõjavägede küütimine. Rootsi sõjaväed riisusid läbimarssimisel sageli talupoegi, mistõttu viimased jooksid Rootsi vägede eest metsadesse ja soodesse pakku⁵⁴. Kõige selle tagajärjel kasvas talupoegade vaen mõisnike ja Rootsi võimude vastu veelgi, mõjutades ka talurahva suhtumist sõjasse Venemaaga. Ei eesti talurahvas ega ka linnade, peamiselt eestlastest koosnevad alamkihid olnud mingil määral huvitatud Rootsi võidust Põhjasõjas. Rootsi võimud püüdsid küll plakatite abil sisendada, et „ni suggune igga Meeste Södda-Minneminne mitte Moisade perrast üxpeines / erranis igga ühhe omma Naise/laste ja keike temma Omma hoidmisse perrast sünnix...“⁵⁵, kuid eesti talurahvas nägi Vene sõjaväes mitte enese, vaid mõisnike ning Rootsi võimude vaenlast ja lootis Vene vägede abiga vabeneda vihatud mõisnike rõhumisest ja Rootsi koloniaalikest. Sellest, et eesti talurahvas hoidis Põhjasõja ajal venelaste poole ja ei näidanud üles mingisugust „riigitruudust“ Rootsi suhtes, annavad tunnistust arvukad kaasaegsed allikad — plakatid, kohtumaterjalid jne.

Rootsi võimude katsed organiseerida eesti ja läti talurahvast relvastatud väesalku — nn. maamiilitsat — võitluseks venelaste vastu, kukkusid läbi. Talupojad hoidusid enamasti maamiilitsa teenistusest kõrvale. Maa-

⁵² ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 93, 1. 5—6.

⁵³ Lieffländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 720.

⁵⁴ A. Vassar, Märkimisväärne tähtpäev vene ja eesti rahva ühises ajaloolises saatuses, „Eesti Kommunist“ 1954, nr. 7, lk. 34.

⁵⁵ Publicate der Schwedischen Regierung, besonders aus Reval, von 1700 bis 1704, S. 215—216.

miilitsas nägid talupojad aga mõnel pool võimalust kätte saada relvi ja kasutada neid võitluses mõisnike vastu. Oma vastuhakkudega juba XVII sajandi viimastel kümnenditel kuulsaks saanud Perila mõisa talupojad võtsid teate maamiilitsa moodustamisest 1700. aasta sügisel vastu suure rõõmuga. Nad kuulutasid, et „nüüd ometi kord oleme saanud sakslaste üle peremeesteks, antagu aga meile kätte relvad ... ja siis tapame esmalt kõik sakslased maha ...”⁵⁶. Perilas puhkeski talurahva vastuhakk, mis haaras ka naabruses asetseva Raasiku mõisa talupoegi, kes keeldusid teokohustuste täitmisest ja kavatsesid mõisavalitsejale kirveste ja teivastega kallale tungida. Talupoegade vastuhaku mahasurumiseks pidi koha peale välja sõitma Eestimaa asehaldur⁵⁷.

Talupojad püüdsid hankida relvi võitluseks mõisnike vastu ka muul viisil. 1700. aasta novembris haarasid Narva ümbruskonna talupojad endi kätte pärast Narva lahingut rootslastele saagiks langenud püsse, muskette ja teisi relvi. Hirmunud kindralkuberner andis käsu trahvi ähvardusel anda omastatud relvad viivitamatult tõendi vastu ära⁵⁸. Hirm relvastatud talupoegade ees, samuti asjaolu, et talupojad kasutasid maamiilitsa-teenistust üldiselt ära teokohustustest ning koormiste maksimisest keeldumiseks, sundis Rootsi võimukandjaid loobuma maamiilitsa loomise katsetest. Sellest annab tunnistust Eestimaa kindralkubeneri publikaat 30. septembrist 1703. aastal⁵⁹.

Rootsi võimud püüdsid eesti talupoegi ja linnade lihtrahvast ajada Venemaa vastu sõtta ka regulaarväkke värbamise teel. Seda teostati küll vägivaldla, küll pettuse teel, ent eestlased püüdsid esimesel võimalusel Rootsi sõjaväest põgeneda. Värbajad kohtasid aktiivset vastupanu talupoegade poolt, kes püüdsid vabastada oma vägivaldselt värvatud kaaslasi. Eestimaa kindralkubeneri plakatis 1. oktoobrist 1702. aastal on öeldud, et talupoegade kallale tungide tõttu on värbajate elu alaliselt hädaohtus, et talupojad kogunevad sadade kaupa kokku ja ründavad neid „mõrvarlikult”⁶⁰. Väejuoksikud aga, keda maal oli rohkesti ringi liikumas, leidsid eesti talupoegade poolt kindlat varjamist. Nii kurdab Eestimaa kindralkuberner oma plakatis 1701. aasta jaanuarist, et vaatamata väejuoksikute ülesandmise eest lubatud vaevatasule ja varjamise eest määratud rängale trahvile ei olevat seni veel keegi täitnud võimude korraldust väejuoksikute ülesandmise kohta⁶¹. Väejuoksikute varjajate vastu rakendati mitte üksnes rahatrahvi, vaid ka muid karistusi. 1700. aasta suvel näiteks laskis üks Rootsi sõjaväe kapten Läänemaal Ramma külas halastamatult peksta üht vana talunaist selle eest, et see ei kaevanud võimudele oma poja peale, kes aitas teistel talupoegadel pääseda vägivaldselt värbamisest⁶². Tolleaegsetest kohtumaterjalidest nähtub, et talupojad mitte ainult varjasid väejuoksikuid, vaid astusid ka nende kaitseks aktiivselt välja, kui neid püüdma tuldi. 1703. aastal näiteks tungisid talupojad kallale Rõngu mõisa valitsejale, kes oli kinni püüdnud ühe väejuoksiku. Väejuoksik vabastati, kuna valitseja peksti põhjalikult läbi⁶³.

Talupojad astusid vapralt välja ka relvastatud Rootsi sõdurite vastu, kui need tulid väejuoksikuid püüdma. Õisus toimus 1705. aastal suurem

⁵⁶ R. Winkler, König Karls XII Zug nach Narva im Jahre 1700. Deutsche Monatsschrift für Russland, der Baltischen Monatsschrift 56. Jahrgang, Riga, 1914. S. 683.

⁵⁷ Sealsamas, lk. 683.

⁵⁸ Publicate ... von 1700 bis 1704, S. 97—98.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 323—324.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 221—222.

⁶¹ Sealsamas, lk. 108—109.

⁶² ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1700, sü. 1838, l. 1.

⁶³ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1703, sü. 101, l. 16—17.

kokkupõrge Rootsi sõdurite ja talupoegade vahel. Sõdurite värbamiseks ja väejooksikute püüdmiseks saadeti sinna 20 lihtsõdurit koos kapteni ja all-ohvitseriga. Olles päeva läbi tagajärjetult otsinud üht talupoegade poolt varjatavat väejooksikut, asusid sõdurid ühte tallu öökorterisse. Siis aga kogunesid talupojad üksmeelselt kokku ning olles relvastatud vikatite, teivaste ja kirvestega, ründasid sõdureid une pealt. Vabastanud sõdurite valve alt kaks värvatud vabadikku, peksid nad kõik sõdurid üksteise järel „pealaest jalatallani“ läbi, haavates neist paljusid. Õiendanud arved sõduritega, suundusid talupojad Paistu kirikumõisa, kus peatus allohvitser. Viimase tirisid nad voodist välja ja peksid samuti läbi. Kaptenit ei õnnestunud talupoegadel leida, kuigi nad olevat teda otsinud öö läbi. Sel kombel lõppes Rootsi sõdurite retk Öisusse haleda läbikukkumisega — oma ülesannet täitmata katsusid nad aga rutem minema saada. Paljud neist olevat olnud pärast talupoegade poolt korraldatud sõjakat vastuvõttu mitu kuud „kuninglikuks teenistuseks võimetud“⁶⁴.

Vene sõjavägi seevastu leidis kohaliku elanikkonna poolt mitte ainult toelehoidu, vaid ka aktiivset kaasabi. Distipliin oli Vene vägedes märksa tugevam kui Rootsi sõjaväes ning üldse Lääne-Euroopa palgasõjavägedes tol ajal. Vene väeülematele oli antud juba sõja algul korraldus säästa kohalikkude elanikkonda ja selle vara⁶⁵. Kuuldused sellest, et venelased kohtlevad talupoegi humaanselt, levisid Eesti alal laialdaselt. Nii näiteks talupoeg Kuhsma Jürgen, kes vangistati Vene vägede abistamise eest, teatas kohtus ülekuulamisel: venelased ei olevat Laiusel lasknud peksta ega muul viisil karistada talupoegi, kes ei suutnud sooritada koormisi ja tasuda makse⁶⁶. Eesti talupojad pagesid sageli Vene vägede poolt vallutatud aladele ja vandusid meelsasti venelastele truudust⁶⁷. Paljud eesti talupojad abistasid aktiivselt Vene vägesid teenäitajadena, hankisid neile sõjalisteks operatsioonideks vajalikke teateid jne. Eestimaa kindralkuberneri plakatis 1702. aasta märtsist on märgitud, et „monningad Rajapäle ellavad Tallo-Pojad... peavat wotma Wainlasel monne Asjust Tarkust anda...“⁶⁸. Selliseid talupoegi ähvardati hirmsa nuhtlusega „siin ilmas ja teises ilmas igavesti“, kuid need ähvardused ei andnud mingeid tulemusi ning Vene väed leidsid eesti talupoegade näol eest liitlasi, kes nõu ja jõuga olid valmis abistama venelasi võitluses Rootsi ülemvõimu hävitamise eest Eesti alal. Virumaa talupojad näiteks hankisid venelastele andmeid Rootsi ratsaväe kohta Tallinnast, kus nad käisid soola ostmas⁶⁹. Aastail 1707—1710 kuulati Pärnu meeskohtus üle neli Tartu ümbruse talupoega Vene vägedele aktiivse abi osutamise asjas. Üks neist — ülalmainitud Kuhsma Jürgen — oli juhtinud vene väesalga Torma alale⁷⁰. 1709. aastal organiseeris Virumaal kõrtsmik Padase Jaak oma kaaslastega venelastele abi. Talupojad juhatasid siin teed 2000-mehelisele venelaste väesalgale, kelle eesmärgiks oli teha retk Pärnuni⁷¹. 1710. aastal mõistis Tallinna linnusekohus surma Porkuni mõisa talupoja Hindo Jaani, kes oli juhtinud Vene väesalga Porkunisse ja hiljem Kadrinasse ning oli aidanud venelastel muretseda toidumööna⁷².

Juba XVII sajandi lõpul tõusis määratult aktiivse võitluse osatähtsus talurahvaliidumises. Põhjasõja ajal saavutas talurahva aktiivne võitlus

⁶⁴ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1705, sü. 579, l. 14—15.

⁶⁵ A. Vassar, Märkimisväärne tähtpäev... „Eesti Kommunist“ 1954, nr. 7, lk. 33.

⁶⁶ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1707—1710, sü. 638, l. 9.

⁶⁷ Vt. ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1705, sü. 2031; a. 1710, sü. 2210 jt.

⁶⁸ Publicate... von 1700 bis 1704, S. 191.

⁶⁹ L. Loone, Vene ja Eesti rahva suhetest Põhjasõja ajal, „Edasi“ 1953, nr. 45.

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1707—1710, sü. 638, l. 9.

⁷¹ L. Loone, Vene ja eesti rahva suhetest Põhjasõja ajal, „Edasi“ 1953, nr. 45.

⁷² ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1710, sü. 2202.

käsitleva perioodi talurahvaliikumises oma haripunkti. Peale suure aktiivsuse ja ulatuslikkuse iseloomustab Põhjasõjaaegset talurahvaliikumist teravalt poliitiline moment. Pidades lepitamatut võitlust mõisnike ja Rootsi koloniaalvõimude vastu, arendasid eesti talupojad samas võitluskoostööd Rootsi vastu sõdiva vene rahvaga.

Talupojad osutasid juba kohe sõja algul visa vastupanu Rootsi moonamuresejatele, keeldudes andmast Rootsi sõjaväele toidumoonu, küüti jne. Rootsi väeülemate ettekannetes on korduvalt märgitud, et moonu tuleb talupoegadelt sisse nõuda sundkorras⁷³.

1700. aasta veebruaris, kui Venemaa liitlase Poola kuninga ja Saksi kuurvürsti August II väed tungisid Liivimaale, tõusid läti talupojad üles mõisnike rõhumise vastu. Samal ajal puhkesid talupoegade rahutused ka Liivimaa eesti alal. Endisest sagedamini hakkasid talupojad siin keelduma teotööst ja koormiste maksimisest, hakkasid riisuma ning põletama mõisaid. Kartes talupoegi rohkem kui vaenlast, põgenesid mõisnikud kabuhirmus linnadesse. Sellised talupoegade rahutused leidsid aset näiteks Orava, Rannu, Koikküla, Kavastu ja Kurista mõisates, Tammemõisas, Uuemõisas ja mujal.

1700. aasta veebruaris puhkes Orava mõisas talupoegade ülestõus, mis oli tõenäoliselt talupoegade poolt varem ette valmistatud. Üks ülestõusu initsiaatoreid — Jaska Hans — saatis oma sulase Ivani enne ülestõusu puhkemist Venemaale, kus see viibis 2 päeva ja kutsus venelasi ning Venemaale pagenuid eesti talupoegi ühinema Orava mõisa talupoegadega võitluseks mõisniku vastu⁷⁴. Orava mõisa raamatupidaja avaldas oma kaebekirjas Tartu maakohtule veendumust, et „mässujuhid” (talupojad Titzman Andre, Jaska Hans, Puddikal Jüri jt.) olid kindlasti ülestõusu üle venelastega juba varem nõu pidanud, sest need olid tulnud kohale kauge maa tagant, et võtta osa Orava mõisa talupoegade võitlusest⁷⁵. Koos venelastega ja Venemaale pagenuid eesti talupoegadega ründasid Orava talupojad 19. veebruaril mõisat. Kaigaste, raudorade ja püssidega asusid nad lõhkuma mõisa aitade uksi ja hakkasid ära vedama mõisa vilja. Kuid, nagu märkis mõisa raamatupidaja oma kaebuses, talupojad olid tulnud „mitte ainult mõisa riisuma ... vaid ka hoopiski tapma”⁷⁶. Talupoegi püüti algul tulistada, kuid nähes nende suurt hulka ja relvastust, hakkas valitseja sobitama lepitust. Ta kutsus talupoegi tuppa, lubades neile anda seal nii palju õlut ja põletatud viina, kui nad soovivad. Talupojad lükkasid põlglikult selle ettepaneku tagasi, öeldes, et tulgu aga härra ise nende juurde välja, küll nad siis vaatavad, mida temaga teha. Talupojad kuulutasid, et tulid valitsejat ning teisi mõisa ametnikke surnuks lööma ja kõike, mis mõisas leidub, ära viima⁷⁷. Valitsejale ütlesid nad: „... et sind saatan siit koristaks, kõik teised sakslased on juba jalga lasknud”⁷⁸. Talupojad jätkasid kogu nädala jooksul „nii öösi kui päise päeva ajal” mõisa vilja, loomade, põletatud viina, majakraami jms. ära vedamist. Esimesel päeval teatasid talupojad valitsejale, et ootavad abi-väge: „Küll te näete, mis siin sel ööl sünnib, meid on siin juba hea hulk koos ja tuleb veel 50 venelast ning talupoega püssidega”⁷⁹. Viiendaks päevaks oli Orava mõisa kogunenud juba suur hulk ümbruskonna talupoegi, kes olevat kõik olnud „röövellikult” relvastatud. Samal päeval olevat

⁷³ Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 100.

⁷⁴ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 90, l. 49.

⁷⁵ Sealsamas, l. 48.

⁷⁶ Sealsamas, l. 36.

⁷⁷ Sealsamas, l. 38—48.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 48.

⁷⁹ Sealsamas, l. 48.

talupojad endi hulgast valinud ka asehalduri, kreisifoogti ja majandusametnikke⁸⁰. Talupojad uskusid naiivselt, et olles heitnud endilt oma mõisahärra ikke, on nad saanud juba maal peremeesteks ja et nüüd on võim nende käes.

Talupojad jätkasid visa vastupanu veel pikemat aega. Ligi kolm kuud hiljem teatas sama mõisa raamatupidaja, et talupojad keelduvad visalt teokohustuste täitmisest, samuti ei mõtlevat nad tagastada mõisa vilja ning muud vara⁸¹.

Kohus mõistis surma 5 talupoega, kes olid seisnud ülestõusu eesotsas. Orava mõisa talupoegade stiihiline ülestõus, mis toimus liidus venelaste ja Venemaal pagenud eesti talupoegadega, oli tolle aja üheks võimsamaks talupoegade väljaastumiseks Liivimaal. Kohtu toimikus on selle kohta märgitud: „paljude aastate jooksul pole Liivimaal nii suurt vägi-valda kuulda olnud”⁸².

Samalaadsed talupoegade väljaastumised leidsid samal ajal aset ka paljudes teistes Liivimaa mõisates. Nii tõusid 1700. aasta veebruaris üles Tammemõisa talupojad. Ka siin toimus vastuhakk tihedas liidus Venemaal pärit olevate talupoegadega, samuti võtsid sellest osa Rannu talupojad. Nagu Orava mõisas, nii ründasid siingi talupojad relvastatult mõisat ja vedasid ära mõisa vara⁸³.

Liivimaa talupoegade väljaastumised mõisnike rõhumise vastu Põhja-sõja puhkemisel, mis toimusid tihedas liidus venelastega, annavad tunnistust eesti ja vene rahva sõbralikest suhetest Põhjasõja ajal ning näitavad nende ühist võitlust feodaalse rõhumise vastu. Eesti talupojad mitte ainult kutsusid venelasi abiks võitlusse oma mõisnike vastu, vaid käisid ka ise Venemaal, kus koos vene talupoegadega ründasid vene mõisaid⁸⁴.

1700. aasta sügisel alustasid Vene väed pealetungi, asudes piirama Narvat. Vene vägede pealetung innustas ka Põhja-Eesti talupoegi aktiveerima oma võitlust mõisnike ja Rootsi võimude vastu ning Eestimaa kubermangus sagesid talupoegade vastuhakud. Talupoegade meeoleolu muutus nii ähvardavaks, et kindralkuberner tegi 1700. aasta septembris kõigile maanõunikele korralduse siirduda oma kreisidesse talupoegade vaoshoidmiseks⁸⁵. Narva ümbruses ja Alutaguses, kus talupoegi julgustas Vene sõjaväe lähedus, võttis aga talurahva aktiivne võitlus sellise ulatuse, et nimetatud alalt pages massiliselt mõisnikke Tallinna, paanilises hirmus mitte niivõrd Vene vägede, kui võrd talupoegade ees. Tartu rae poolt saadeti 1700. aasta septembris Narva ümbrusse üks voorimees, kellele tehti ülesandeks tuua andmeid seal valitseva olukorra kohta. Nimetatud voorimees teatas: „...ei ole pea ühtki sakslast enam, nad on kõik põgenenud ja talupojad peremehetsevad...”⁸⁶ Jõhvi mõis aga olevat olnud täis talupoegi, kes sõid ja jõid härraste tubades. Mõisa vara olevat talupoegade poolt ära veetud. Talupojad olevat vihaselt arveid õiendanud kupjaga ning mõisa vahtidega. Samalaadsed sündmused leidsid aset ka paljudes teistes Virumaa mõisates.

Talupoegade rahutused Eestimaa kubermangus jätkusid veelgi ulatuslikumalt 1701. aastal. Talupoegade vastuhakud leidsid aset Läänemaal, Varblas ja Vanamõisas, Pakri saarel, Padisel, Vihterpalus ja paljudes teis-

⁸⁰ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 90, lk. 49.

⁸¹ Sealsamas, l. 38.

⁸² Sealsamas, l. 37.

⁸³ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 89., l. 2—9.

⁸⁴ Sealsamas, l. 9; sü. 90, l. 38.

⁸⁵ R. Winkler, König Karls XII Zug nach Narva im Jahre 1700. Deutsche Monatsschrift für Russland, der Baltischen Monatsschrift 56. Jahrgang, Riga, 1914, S. 682—683.

⁸⁶ H. Sepp, Dokument Põhja sõja ajaloo, „Ajalooline Ajakiri” 1925, lk. 63.

tes kohtades. Talupoegade rahutused keetsid samuti Lõuna-Eestis, kus sagesid mõisakubjaste tapmised jne.

Visa vastupanu osutasid mõisnikule ja Rootsi võimudele Vanamõisa talupojad. 1701. aasta algul keeldusid nad sooritamast mõisategu, andmast küüti ja sõjaväele määratud moona ning varustust. Talupoegade vastupanu murdmiseks saadeti kohapeale korduvalt sõdureid, kellele talupojad aga julgelt vastu hakkasid⁸⁷.

1702. aastal toimus umbes samalaadne talupoegade vastuhakk Kundas. Kunda mõisa rentnik kaebas 1702. aasta kevadel, et suur hulk talupoegi pole juba kaks aastat mõisale tegu teinud. Ka siin astusid talupojad relvastatult välja sõdurite vastu, keda nende töölesundimiseks kohale saadeti. Kohalesaadetud Rootsi tsiviilvõimude käske ja korraldusi ignoreerisid talupojad täielikult, keeldudes nende kutse peale mõisa tulemast. Isegi sõdurite abiga ei õnnestunud niipea murda Kunda talupoegade vastupanu — veel paar aastat hiljem kaebas Kunda rentnik talupoegade „mäsamise” üle. Samal ajal toimus talupoegade vastuhakk Kunda lähedal Mallas, kuhu asehaldur ja linnusekohtu assessor siirdusid 1702. aasta sügisel talupoegi „rahustama”⁸⁸. Talurahva vastuhakud leidsid aset ka paljudes teistes kohtades, nagu Ristil, Madisel, Halliste kihelkonnas, Pornuses, Karksis, Karistes, Kaubis, Pöögles, Oisus ja mujal.

Eriti suure ulatuse omandas talurahva võitlus mõisnike rõhumise vastu Põhjasõja ajal Oisus. Talupoegade juhiks oli siin Nahksepa Tiidu Märtn, kes tegutses 70 — 80-mehelise salga eesotsas. Oisu talupojad vedasid mõisast varanduse ära, Märtn aga kuulutas, et „saksad tuleb ära põletada ja ära kaotada ja siis moskvalase nõusse heita”. Ülestõusnud talupojad põgenesid venelaste juurde. Koos venelastega tulid nad 1703. aasta sügisel tagasi ja põletasid maha Oisu karjamõisa⁸⁹.

Talurahva meeleolu muutus nii ähvardavaks, et mõisnikud kartsid juba tõsiselt üldist talupoegade ülestõusu. Maal liikusid ringi relvastatud talupoegade salgad, kes riisusid ja põletasid mõisaid. Talupoegi kardeti rohkem kui vaenlast. Nii kirjutab Eestimaa kindralkuberner oma plakatis 1702. aasta septembris, et „... se häddä / mis Wennelessest kardeti ... Tallo-Poja Sannakuulmatta Tõ lebbi todut...”⁹⁰

Eesti talupoegade võitlus mõisnike ja Rootsi võimude vastu jätkus ka järgneva il sõja-aastail. Mõisakoormiste ja sõjakontributsiooni maksimisest loobunud talupojad peksid küladest välja mõisateenijaid, kui need tulid neid tööle sundima. Rentnikke ja aadlikke aga, kes tulid neid manitsema sõnakuulmisele, võtsid talupojad vastu sõimuga ning ähvardasid neid kirveste ja kaigastega. Sageli ei toimunud talupoegade võitlus üksnes teatud mõisa piirides, vaid talupojad ründasid venelaste eest kabuhirmus põgenevaid sakslasi ka teedel ja metsades. Nii tungisid 1710. aastal kümme-kond püsside ning oradega relvastatud talupoega kallale venelaste eest Viljandist Pärnu poole põgenevatele sakslastele⁹¹. Sellised talupoegade ja põgenevate väsja mõisnike ning mõisaametnike vahelised kokkupõrked sagesid eriti viimaseil sõja-aastail, mil Vene vägede edukad operatsioonid olid puhastanud Rootsi koloniaalvõimudest juba suure osa Eesti alast.

*

⁸⁷ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 100—101.

⁸⁸ G. Vilberg, Talupoegade vastuhakk Kundas 1702. a. mõisnikele ja Rootsi võimudele, „Vaba Maa” 1933, nr. nr. 173—178.

⁸⁹ A. Vassar, Märkimisväärtä tähtpäev... „Eesti Kommunist” nr. 7, 1954, lk. 34—35.

⁹⁰ Publicate ... von 1700 bis 1704. S. 215.

⁹¹ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1710, sü. 765, l. 9.

Eespooltoodust nähtub, et Rootsi koloniaalvõimul oli eesti talurahva näol tegemist aktiivse antagonistliku jõuga, kelle mahasurumiseks pidi pidevalt tegelema feodaalmõisnike klassi teenistuses olev Rootsi riigivõimu aparaat. Osutades kogu XVII sajandi jooksul visa vastupanu feodaalse ja koloniaalse ekspuaterimise süvenemisele, tugevdas eesti talurahvas seda vastupanu veelgi mõisate reduktsiooni tingimustes, mil koloniaalse ekspuaterimise järsk tõus põhjustas talurahva olukorra üldist halvendamist. Oma võimutsemise viimase kolmekümne aasta jooksul muutus Rootsi valitsusvõimudel vallutatud provintside talurahva vaoshoidmine eriti raskeks. Saksa-rootsi mõisnikud ning Rootsi koloniaalvõimud püüdsid kõige rängema pärisorjusliku surve ja verise terrori abil lämmatada eesti talurahva võitlust vihatud kurnajate vastu.

Eesti talurahva klassivõitluse teravnemine XVII sajandi viimastel kümnenditel, eriti suure nälja aastail, mõjutas Rootsi kuningat Karl XI astuma aga ka mõningaid samme talupoegade olukorra reguleerimiseks, milliseks sammuks oli Liivimaal näiteks 1696. aasta majandusreglement. Sama põhjus ajendas ka Rootsi võimukandjaid oma vastustes mõisnike ja rentnike kaebekirjadele korduvalt soovutama olla ettevaatlikum talupoegade kohtlemises ja mitte üleliia nõuda koormisi, sest see põhjustab talupoegade „mässamist”. Need faktid räägivad sellest, et eesti talurahva stiihiline klassivõitlus käsitletaval perioodil kahtlemata mõnevõrra pidurdas feodaal-pärisorjusliku ja koloniaalse ekspuaterimise edasist süvenemist, sundides valitsevat klassi teataval määral arvestama rõhutatud klassi huve.

Eesti talupoegade stiihiline võitlus mõisnike ja Rootsi koloniaalvõimu vastu Põhjasõja ajal, nende poolehoid ja aktiivne abi Vene sõjaväele aitasid omalt poolt kaasa Rootsi koloniaalike likvideerimisele Eesti alal. Ajaloolised faktid lükkavad täielikult ümber kodanlikus historiograafias propageeritava legendi, nagu oleks eesti rahvas ihanud Rootsi koloniaalvõimu püsimist ja aktiivselt võidelnud venelaste vastu. Põhjasõja ajal ilmnis vägagi selgelt, et eesti talurahva laiade hulkade taotluseks oli Rootsi koloniaalvõimu hävitamine Eesti alal. Eesti talurahva stiihiline võitlus feodaalse ning koloniaalse rõhumise vastu õõnestas Rootsi tagalat, kujutades endast objektiivselt võitlust Eesti ala Venemaaga ühendamise eest.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
14. XII 1954

БОРЬБА ЭСТОНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА ПРОТИВ ФЕОДАЛЬНОГО И КОЛОНИАЛЬНОГО ГНЕТА В 1680—1710 ГГ.

Э. Э. ЭПИК

Резюме

Крестьянское движение в Эстонии в последние два десятилетия XVII в. и в первые десять лет Северной войны (1680—1710 гг.) представляет из себя самостоятельный этап в истории движения эстонского крестьянства. В эти годы обострилась и усилилась его борьба против шведского колониального владычества, что способствовало борьбе русского государства за присоединение Эстонии к России.

*

В результате усиления феодально-крепостнической и колониальной эксплуатации положение эстонского крестьянства на протяжении XVII века непрерывно ухудшалось.

Проводимая шведским дворянским государством в последние десятилетия XVII века абсолютистская политика не могла изменить и не изменила положения эстонского крестьянства к лучшему.

В 1680 году шведский риксдаг принял решение о редукации имений, т. е. о возвращении государству части дворянских земель. Это решение было распространено и на колониальные владения Швеции, в результате чего было редуцировано в Лифляндии $\frac{5}{6}$, в Эстляндии $\frac{1}{3}$ и на острове Сааремаа $\frac{1}{4}$ дворянских земель. Превращение части дворянских имений в государственные не подорвало основы феодального землевладения. Условный, иерархический характер последнего предоставлял королю возможность реализовать свое *dominium directum* на ленные земли, причем земля в большинстве случаев оставалась фактически во владении бывших помещиков, которые в качестве арендаторов государственных имений продолжали беспощадно эксплуатировать крестьян. Редукация имений была проведена Карлом XI в целях увеличения доходов феодального государства, в интересах дворянства как класса в целом.

Вследствие редукации имений большая часть эстонских крестьян была превращена в государственных. Но положение государственных крестьян в конце XVII века не улучшилось по сравнению с положением помещичьих крестьян. Бывшие землевладельцы-феодалы, ставшие арендаторами государственных имений, стремились теперь компенсировать свои расходы по выплате аренды государству. Если землевладельцы были заинтересованы в сохранении платежеспособности своих крестьян и старались не доводить их до окончательного разорения, то у арендаторов такой заинтересованности не было. Крестьянские повинности, которые устанавливались соответственно количеству гаков, выросли также вследствие проведенной шведскими властями ревизии земель, после которой число гаков было увеличено. Зафиксированные в вакенбухах крестьянские повинности были теперь значительно больше прежних.

Поскольку в сохранении платежеспособности крестьян теперь было непосредственно заинтересовано шведское правительство, то Карл XI вынужден был принять некоторые меры с целью ограждения крестьян от чрезмерной эксплуатации со стороны арендаторов и от окончательного разорения. Исходя из фискальных соображений и опасаясь также возрастающего сопротивления крестьянства, Карл XI издал в 1691 году применительно к Лифляндии так называемую штатгальтерскую инструкцию и в 1696 году «Регламент экономии». Издание этих постановлений преследовало цель обеспечить в первую очередь регулярное поступление в казну арендной платы из государственных имений. По инструкции штатгальтерам вменялось в обязанность следить за тем, чтобы арендаторы не разоряли своих имений и вели свое хозяйство исправно; они должны были также принуждать крестьян к послушанию арендаторам и следить за их лояльностью по отношению к шведским властям.

Для того чтобы обеспечить государственные доходы, Карл XI зафиксировал в аграрном законодательстве крепостническую зависимость крестьян от арендаторов государственных имений, придерживаясь в этом вопросе прежней политики шведского правительства, которое в законодательном порядке санкционировало крепостнические отношения в Прибалтике. Таким образом, лифляндские аграрные законы Карла XI, превозносимые буржуазными историками, являлись в полном смысле крепостническими документами, целью издания которых было сохранить и утвердить сложившийся в Лифляндии феодально-крепостнический порядок.

Но в аграрных законах Карла XI имелись также статьи, которые должны были оградить крестьян от произвола и чрезмерной эксплуатации со стороны арендаторов. В этих статьях декларировалось право крестьян

подавать жалобы на своих господ, а арендаторам запрещалось произвольно повышать зафиксированные в вакенбухах крестьянские повинности; ограничивалось также так называемое право домашнего наказания.

Практически эти статьи крестьянству почти ничего не давали. Порядок подачи жалоб был таков, что крестьянам-жалобщикам было почти невозможно добиться каких-либо положительных результатов. Первой инстанцией при подаче жалоб являлся сам арендатор, который пытался всячески препятствовать дальнейшей апелляции и подвергал крестьян-жалобщиков жесточайшим преследованиям. Жалобы, доходившие до шведских властей, обычно также не имели никаких последствий. Арендаторы в своих ответах на жалобы опровергали все обвинения и в свою очередь обвиняли крестьян в «непослушании», требуя от шведских властей помощи для подавления сопротивления крестьян. Шведские власти не отказывали в этой «помощи» — вооруженные шведские солдаты были всегда в распоряжении помещиков и арендаторов для подавления крестьянских волнений. Таким образом, запрет самовольного увеличения арендаторами размеров крестьянских повинностей терял свою силу, так как жалобы крестьян по этому вопросу в большинстве случаев не получали справедливого разрешения. Что касается ограничения «права домашнего наказания», то это ограничение было проведено только в отношении крестьян-дворовладельцев.

В Эстляндии и на острове Сааремаа даже подобные, носящие ограниченный характер аграрные законы не были введены. О том, что целью аграрного законодательства Карла XI было не улучшение положения крестьянства, а обеспечение максимального поступления государственных доходов, наглядно свидетельствует тот факт, что действие лифляндских аграрных законов не распространялось на частновладельческие имения даже в самой Лифляндии.

Таким образом, аграрная политика Карла XI не поколебала сложившиеся на территории Эстонии к концу XVII века феодально-крепостнические порядки. Положение эстонского крестьянства в последние десятилетия XVII века значительно ухудшилось вследствие резкого усиления колониальной эксплуатации.

Ухудшение положения крестьянства в результате редукции имений явилось причиной обострения классовой борьбы эстонского крестьянства в 80-е годы XVII века. В последующие годы наблюдается дальнейший подъем крестьянского движения. Борьба эстонских крестьян против феодального и колониального гнета приобретала с каждым десятилетием все больший размах и более резкий характер.

С 1680-х годов стала широко распространяться ранее редко практиковавшаяся легальная форма классовой борьбы — подача крестьянами жалоб шведским властям и королю на арендаторов и помещиков. Широкое распространение этой формы борьбы было обусловлено в первую очередь ухудшением положения эстонского крестьянства в условиях редукции имений, что вызвало обострение всех форм борьбы крестьянства. С другой стороны, распространение именно этой формы борьбы свидетельствует о наивной надежде крестьян добиться от шведского короля улучшения своего положения. Переход частновладельческих имений во владение государства вызвал, таким образом, некоторое распространение идей наивного монархизма среди эстонского крестьянства.

Но проводимая Карлом XI политика выжимания доходов из колониальных владений осуществлялась с такой жестокой последовательностью, что эстонское крестьянство вскоре окончательно отказалось от всяких иллюзий относительно «справедливости» короля. Пагубные для эстонского крестьянства последствия шведской колониальной политики нашли

наиболее яркое проявление во время так называемого великого голода в 1695—1697 годах. Несмотря на массовое вымирание местного населения от голода, шведское правительство продолжало в эти годы интенсивно вывозить зерно и увеличивать свои доходы с колониальных провинций. После «великого голода» наблюдается резкое сокращение числа крестьянских жалоб и решительный подъем активной борьбы — крестьяне поняли, что бесполезно искать защиты против феодального угнетения у шведских властей, что шведские власти сами заинтересованы лишь в увеличении государственных доходов за счет жестокой эксплуатации крестьян.

В течение всего рассматриваемого периода крестьянами широко применялась также такая форма классовой борьбы как бегство из поместий. Бегство крестьян приняло массовый характер уже до 1680 года. После 1680 года побеги крестьян участились, причем особенно возросло число крестьян, бежавших в Россию. В годы «великого голода» местами покинуто свои дворы около половины всего крестьянского населения. Арендаторы, помещики и шведские власти пытались всячески препятствовать бегству крестьян, барщинный труд которых являлся основным источником их доходов. Но принимаемые властями меры и усиление террора со стороны помещиков и арендаторов не давали желаемых результатов.

Обострение классовых противоречий с 1680-х годов нашло наиболее яркое проявление в участвовавших активных выступлениях крестьянства. После «великого голода» изменилось соотношение форм классовой борьбы крестьянства в сторону решительного подъема активной борьбы, и в 1698—1699 годах активное сопротивление крестьянства окончательно оттеснило на второй план пассивные методы борьбы.

Когда в 1700 году вспыхнула Северная война, классовые противоречия в Эстонии были крайне обострены. Шведские власти не могли рассчитывать на сколько-нибудь прочный тыл в своих колониальных владениях. Эстонские крестьяне ненавидели шведское колониальное иго так же как они ненавидели своих местных феодальных угнетателей.

С наступлением Северной войны начинается второй этап крестьянского движения рассматриваемого периода. Являясь органическим продолжением первого этапа крестьянского движения (1680—1700 годы), второй этап отличается большим размахом и более резким характером открытых выступлений крестьян. В борьбе эстонского крестьянства все более четко выступает политический момент: эстонское крестьянство, ведущее непримиримую борьбу против немецко-шведских помещиков и шведских колониальных властей, укрепляет боевое содружество с воюющим против Швеции русским народом.

Эстонское крестьянство не было заинтересовано в победе Швеции в Северной войне. Наоборот, эстонские крестьяне надеялись теперь при помощи русских войск освободиться от ненавистного колониального ига. Они всячески уклонялись от шведской военной службы, русским же оказывали всемерную помощь. Многие источники свидетельствуют о дружественных отношениях эстонских крестьян к русским войскам. Эстонские крестьяне добывали русским войскам необходимые для успешного проведения военных операций сведения о расположении и численности шведских войск, служили проводниками русских военных отрядов, охотно переходили в русское подданство. Русским войскам был дан приказ охранять жизнь и имущество местного населения. Все это свидетельствует о том, что в лице эстонского крестьянства русские встретили не врага, а союзника.

Тяжести войны ложились непосильным бременем на эстонское крестьянство. Кроме обычных повинностей, от крестьян стали теперь требо-

вать поставки провианта для шведского войска и выполнения многих других чрезвычайных, связанных с войной повинностей.

В ответ на усиление эксплуатации активизировалась борьба крестьян против помещиков и шведских колониальных властей. Крестьяне оказывали шведским фуражирам упорное сопротивление, и шведские власти должны были добывать провиант у эстонских крестьян с помощью вооруженной силы.

Вторжение саксонских войск в южную Лифляндию в начале 1700 года вызвало крестьянские волнения не только на латвийской территории, но и среди эстонского населения Лифляндии. Из крестьянских выступлений в северной Лифляндии начала 1700 года наиболее мощным являлось восстание крестьян имения Орава, в котором наряду с местными крестьянами принимали активное участие также русские и сбежавшие в Россию эстонские крестьяне. В тесном союзе с русскими боролись против своих помещиков в это время также крестьяне многих других имений северной Лифляндии.

Наступление русских войск осенью 1700 года воодушевило также крестьян Эстляндской губернии, вызвало усиление их борьбы против угнетателей. Крестьянские волнения в Эстляндской губернии приняли местами настолько грозный характер, что помещики в страхе перед восставшими крестьянами бросали свои имения и бежали в Таллин.

В последующие годы крестьяне продолжали упорно сопротивляться помещикам и шведским колониальным властям. Отказываясь от выполнения барщинных повинностей, крестьяне вступали в борьбу и с шведскими властями. Они оказывали сопротивление шведским чиновникам и вооруженным шведским солдатам, которые выезжали на места «усмирять» крестьян. Крестьяне часто нападали также на вооруженных шведских вербовщиков, не утрущаясь иногда даже больших вооруженных отрядов.

Характер и размах крестьянского движения в Эстонии во время Северной войны свидетельствует о том, что уничтожение шведского колониального господства являлось общим стремлением всего эстонского крестьянства. Борьба эстонских крестьян во время Северной войны против феодального и колониального гнета содействовала уничтожению шведского колониального владычества, объективно являясь, таким образом, борьбой за присоединение Эстонии к России.